

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-10>

ДІТИ ЯК ОБ'ЄКТ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-Х РР.

Артур Михайлик,

*кандидат історичних наук, доцент,
докторант*

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

Step.Rudanskiy@gmail.com

Анотація. Мета статті – дослідження однієї з найбільш характерних рис тоталітаризму – панування єдиної всеосяжної ідеології, на якій побудована політична система держави. Після встановлення в Україні радянської влади на початку 1920-х рр. на її теренах надовго запанувала комуністична ідеологія, котра активно насаджувалася правлячим режимом усього населенню, починаючи з раннього віку. Досягнення мети та завдань дослідження базувалося на загальнонаукових і конкретно-історичних методах наукового пошуку. Серед них провідним є застосування методу аналізу та синтезу, що дало змогу на основі вивчення окремих складових частин з'ясувати загальні особливості впливу комуністичної ідеології на підростаюче покоління у Радянській Україні міжвоєнного часу. У статті охарактеризовані особливості ідеологічного впливу на шкільну освіту Радянської України у 20–30-х рр. ХХ ст. через призму осмислення документів партійних і державних органів, спрямованих на пропаганду марксизму-ленінізму серед молоді, наведені приклади її ставлення до партійної агітації.

Розбудова радянської школи збіглася у часі з новітніми тенденціями у світовій педагогіці, появою і поширенням нових підходів до навчання й освіти, спрямованих на підвищення ефективності навчального процесу та підготовки особистості до дорослого життя. Наукова новизна полягає у тому, що головним завданням радянської школи, особливо починаючи з 1930-х рр., було формування відданої владі молоді людини та перетворення її на переконаного будівника комунізму, здатного не зважати на важке сьогодення заради можливо кращого майбутнього. У 1920–1930-х рр. ХХ ст. невід'ємною частиною шкільної освіти та виховання у Радянській Україні стала комуністична пропаганда й агітація. Головним завданням школи у міжвоєнний період було формування в особистості виключно позитивного ставлення до радянсько-більшовицької влади та нових життєвих реалій і негативного – до всієї «буржуазної культури» та «чужого» способу життя. На це були спрямовані зусилля вчителів, котрі, окрім виконання професійних функцій, стали головним знаряддям насадження панівної ідеології.

Ключові слова: радянська школа, комуністична ідеологія, Радянська Україна, пропаганда, народна освіта, навчальний процес.

CHILDREN AS AN OBJECT OF IDEOLOGICAL INFLUENCE IN SCHOOL EDUCATION OF SOVIET UKRAINE IN THE 1920–1930

Artur Mykhailyk,

*Ph.D (History), Associate Professor,
Doctoral Student*

*Ivan Ohienko Kamianets-Podil'skyi National University
(Kamianets-Podil'skyi, Khmelnytsky region, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

Step.Rudanskiy@gmail.com

Abstract. The purpose of the article is to study one of the most characteristic features of totalitarianism – the domination of a single comprehensive ideology on which the political system of the state is built. After the establishment of Soviet power in Ukraine in the early 1920s, communist ideology reigned in its territory for

a long time, actively implanting the ruling regime to the entire population from an early age. Achieving the goals and objectives of the study was based on general scientific and specific historical methods of scientific research. Among them, the use of the method of analysis and synthesis is leading, which made it possible to determine the general features of the influence of communist ideology on the younger generation in Soviet Ukraine in the interwar period, based on the study of individual components. The article describes the features of ideological influence on school education in Soviet Ukraine in the 20–30's of the twentieth century through the prism of comprehension of documents of party and state bodies aimed at the propaganda of Marxism-Leninism among the youth and examples of its attitude to party agitation are given.

It is substantiated that the development of the Soviet school coincided in time with the latest trends in world pedagogy, the emergence and spread of new approaches to teaching and education aimed at improving the efficiency of the educational process and preparing individuals for adulthood. The scientific novelty is that the main task of the Soviet school, especially since the 1930s, was to form a loyal young man and turn him into a staunch builder of communism, able to ignore the difficult present for a better future. In the 1920s and 1930s. Communist propaganda and agitation became an integral part of school education and upbringing in Soviet Ukraine. The main task of the school in the interwar period was to form in the individual an exceptionally positive attitude to the Soviet-Bolshevik government and new realities of life and negative to the whole “bourgeois culture” and “foreign” way of life. The efforts of teachers were aimed at this, who, in addition to performing professional functions, became the main tool for instilling the dominant ideology.

Key words: Soviet school, communist ideology, Soviet Ukraine, propaganda, public education, educational process.

Вступ. Будь-яка влада розуміє, що від шкільної освіти великою мірою залежить її майбутнє. Успіх навчання і виховання особливо ефективний у молодому віці через фізіологічні та психічні властивості організму. У період сталінського тоталітаризму шкільна освіта була перетворена на інструмент ідеологічного впливу на особистість і підґрунтя формування «нової людини» в СРСР.

Вплив (у психологічному значенні) – це процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини, її світоглядних установок, намірів, уявлень, оцінок і т. п. у процесі взаємодії з нею (Москаленко, 2007: 75). На думку В. Шейнова, сутність психологічного впливу полягає у «проникненні» однієї особи або групи осіб у психіку іншої особи (або групи осіб). Метою та результатом цього є зміна, перебудова індивідуальних або групових психічних явищ (поглядів, відносин, мотивів, установок, станів і т. п.) (Шейнов, 2005: 24). Ефективність навіювання підвищується, якщо враховуються такі чинники, як: вік людини, наприклад, неповнолітні більше піддаються навіюванню, як дорослі; люди втомлені більшою мірою піддаються навіюванню порівняно з людьми з хорошим самопочуттям; вирішальною умовою ефективності навіювання є авторитет тієї особи, котра намагається нав'язати щось, іншій (Бедь, 2004: 48). Через це світоглядні орієнтири та переконання, отримані у дитинстві, стають підґрунтям формування особистості, часто не змінюються упродовж всього життя, особливо, якщо навчання у школі становить перший і єдиний крок у здобутті освіти.

Історіографія. Особливості радянської педагогіки відображені у статтях і книгах радянських урядовців Г. Гринька (Гринько, 1920), Я. Ряппо (Ряппо, 1927), М. Скрипника (Скрипник, 1932), продовжені у працях істориків І. Білодіда (Білодід, 1957), С. Гутянського (Гутянський, 1960), М. Гриценка (Гриценко, 1966), В. Ставицького (Ставицький, 1970). У період державної незалежності України зацікавлення проблемою виявляють І. Кліцаков (Кліцаков, 1997), В. Липинський (Липинський, 2001, 2009), М. Кузьменко (Кузьменко, 2004), В. Смирнов (Смирнов, 2012), О. Сухомлинська (Сухомлинська, 2014) та ін. Водночас зазначена у назві статті тема відображена у працях цих вчених лише опосередковано, а окремого дослідження досі так і не створено.

Метою дослідження є вивчення форм і методів впливу комуністичної ідеології на дітей у системі шкільної освіти Радянської України у 1920–1930-х рр. Для цього передбачено вирішити такі завдання: проаналізувати умови функціонування радянської школи у названих

період, з'ясувати шляхи та засоби агітаційної та пропагандистської роботи зі шкільною молоддю в умовах становлення сталінського тоталітаризму.

Джерельна база представлена документами, які ілюструють поглиблення ідеологічного тиску на школярів у міру розбудови тоталітарної держави на території Радянської України у міжвоєнний період і які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (м. Київ). Передусім це справи фонду Ф. 1. Центральний комітет комуністичної партії України. Використані комплекс джерел і наявна історіографія дозволяють виконати дослідницькі завдання.

Основна частина. Ставлення радянської влади в Україні та її експерименти з дитячою освітою і вихованням збіглися у часі з новітніми теоріями та тенденціями у педагогіці, що з'явилися у світі наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме тоді популярним став т. зв. «формальний» напрям Ф. Гербарта, зокрема його ідеї про чотири ступені навчання. «Формальний» напрям у розвитку системи освіти був використаний для формування концепції та моделі освіти в УСРР у 1919 р. (Липинський, 2009). Не менш відомим і популярним був тоді «матеріальний» напрям, розроблений Гербертом Спенсером. Під впливом ідей, які передбачали поєднання у ранньому віці загальної освіти із професійною, активною підготовкою дитини до потреб дорослого життя, широке використання «співробітництва» між вчителем та учнем, перебували керівники Наркомосу Г. Гринько (Гринько, 1920) і Я. Ряппо (Ряппо, 1927), про що вказували у своїх працях.

На початку XX ст. помітний слід у розробці проблем «вільного виховання» залишив К. Вентцель. Вчений виступав проти систематичного навчання та шкільної організації загалом і відстоював ідеї організації «будинків вільної дитини», де діти у родинному колі з батьками (а не вчителями) мали займатися продуктивною працею та навчатися через спілкування з дорослими. Інший відомий науковець, П. Каптерев, будучи прихильником педагогічного вчення К. Ушинського щодо народності виховання, вбачав педагогіку незалежною від втручання держави та політичної кон'юнктури (Смирнов, 2012: 299).

«Матеріальний» підхід Г. Спенсера отримав перевірку практикою в освітньому процесі УСРР у 1920-х рр., коли єдина трудова школа обмежувалася семирічкою, до того ж із п'ятого класу починалася спеціалізована професійна підготовка. Наступним етапом була дворічна професійна школа, у межах якої продовжувалося професійне навчання та підготовка учнів до навчання у технікумах, котрі належали до закладів вищої освіти. Одночасно існували допоміжні гілки шкіл учнівського типу та вечірніх робітничих технікумів, які створювалися на заводах і фабриках.

Сучасні дослідники визначають періодизацію радянської української педагогіки, окреслюють їхні особливості та відмінності залежно від історичного періоду та керівництва. Натомість, незважаючи на різноманіття поглядів на навчальний процес і виховання, чітко простежується одна принципова риса комуністичної освіти в СРСР (зокрема в УСРР) – це потужний вплив політики та більшовицької ідеології на підростаюче покоління. Аналіз шкільних реалій міжвоєнного періоду дає підстави для висновку про те, що єдиною метою освітньо-виховного процесу в Радянському Союзі було формування особистості, відданої владі більшовиків навіть на шкоду власним інтересам і родинним зв'язкам. Саме це мав на увазі їхній лідер В. Ленін, наголошуючи на Першому з'їзді вчителів-інтернаціоналістів у липні 1918 р. на завданні нової педагогіки – «пов'язати вчительську діяльність із завданням соціалістичної організації суспільства» (Смирнов, 2012: 304).

Після поразки Української національно-демократичної революції та встановлення в Україні радянської влади ця ленінська теза набула практичного змісту. Політична агітація та пропаганда практично стають незмінними супутниками шкільної освіти в УСРР. На це звертали увагу всі, хто був причетний до нових освітніх реалій. С. Єфремов дуже влучно

охарактеризував ситуацію в тодішній національній школі словами про те, що «політика і культура не стоять нарізно, а міцно зв'язані, отже, роблячи свою політику, не минають і культури. Винищуючи “сепаратизм” чи “самоозначення аж до відділення” не потерплять, розуміється, й української школи» (Єфремов, 1993: 104). Підмітив це і німецький історик після відвідання СРСР, написавши у своїх спогадах: «Більшовики організували народну освіту так, щоб ніхто не міг вийти за межі офіційно дозволеного рівня знань і освіти, аби не виникала для пролетарської держави небезпека набуття громадянами зайвого об'єму знань, що перетворило б їх у “підривний елемент”» (переклад з англ. – А. М.) (René Fülöp-Miller, 1927: 54). Майже те саме говорив М. Бухаріну американський письменник Т. Драйзер, котрий провів 1927 р. 77 днів у Радянському Союзі: «Ви берете дитину і втовкмачуєте їй певні поняття. Окрім того, чого ви її навчаєте, вона нічого не знає – і не буде знати, ви попіклуєтеся про це. Успіх вашої революції, таким чином, залежить від виховання дітей, чи не так? – Частково так, – погодився Бухарін» (Геллер, Некрич, 1982: 231).

Ідеолог нової школи й автор багатьох концептуальних документів А. Луначарський, ставлячи перед освітянами завдання на I Всеросійському з'їзді з освіти, особливо підкреслив: «Справа полягає не в тому, щоб заволодіти школою, – школа така ж старезна і нікуди не годна, як і чиновницький апарат. Ми не могли розмірковувати, як Тимчасовий уряд, що ми продиктуємо окружним інспекторам деякі зміни; ми повинні були все знищити; було цілковито ясно, що школа підлягає революційному зламу» (Сухомлинська, 2014: 7).

Враховуючи істотне домінування сільського населення в Україні міжвоєнного періоду та зневажливе ставлення російських більшовиків до українських селян, першочергове значення надавалося пропаганді у сільській школі. «Боротьба за сільську школу набуває зараз винятково важливого характеру для Радянської влади», – йшлося у Циркулярі ЦК КП(б)У № 249 від 3 червня 1922 р. На виконання завдання до початку академічного року (15 серпня 1922 р.), для безпосередньої педагогічної праці у сільських школах і позашкільних закладах освіти було направлено 1 968 комуністів із розрахунку не менше одного на волость, які були, на переконання більшовиків, здатні бути вчителями та перейти до безпосередньої педагогічної роботи у сільських закладах освіти. Для тих, котрі потребували «освіжити свої педагогічні знання», при місцевих інститутах народної освіти чи партійно-радянських школах було запроваджено вечірні заняття (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 990, арк. 181).

На становище народної освіти Радянської України у міжвоєнний період впливали різні фактори, у тому числі економічні. Так, на початку 1920-х рр. «Шкільна мережа дуже скоротилася за роки неврожаю» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 72). Після її стабілізації протягом 1924 р. на 1 січня 1925 р. у республіці функціонувало 15 555 шкіл, у яких навчалися 1 795 193 учні. Серед усіх шкіл 13 949 було з терміном навчання 1–4 роки, де навчалися 1 216 713 учнів (70,9%) і лише 1 606 – із терміном навчання 5–7 років, де здобували освіту 578 480 дітей (29,%). Практично всі школи другого ступеня (5–7 років навчання) зосереджувалися у містах. Натомість у сільській місцевості велика кількість дітей не одержувала освіти «навіть в обсязі чотирьох класів, кидаючи школу на другому або третьому році навчання, тільки ліквідувавши свою неписьменність» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 72).

Нормальний поступ національної школи гальмували брак фінансування і відсутність педагогічних кадрів. Часто групи, а іноді цілі школи не відкривалися за браком вчителів, однак Народний комісаріат освіти головну причину поганого стану українських шкіл пояснював великою кількістю дитячих будинків, що вимагало значних коштів, адже утримання однієї дитини у них вартувало утриманню 18 шкільних учнів (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 72).

Важливими засобами насадження нового світогляду в українській школі стали кіно та радіо, які набували в СРСР масового характеру саме завдяки можливостям їх використання у пропагандистських цілях. Підґрунтям їх використання для роботи з молодим поколінням стала нормативна база, створена радянською владою наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. Так, у Циркулярі НКП про кінофікацію шкіл і позашкільну кіно-роботу з дітьми від 16 листопада 1932 р. № 90 визначено кіно-роботу з дітьми «одним із потужних знарядь комуністичного виховання, і нехтування нею абсолютно недопустимо» (переклад із рос. – А. М.) (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 76). У Циркулярі про обслуговування кіномережею споживчої кооперації сільських шкіл від 17 листопада 1930 р. № 2610 місію кіно було конкретизовано словами про те, що воно є «найбільш яскравим видом наочного посібника масової політико-просвітницької роботи на селі» (Штейварг, 1933: 21).

У постанові Всесоюзного комітету радіомовлення від 17 листопада 1932 р. зазначалося, що «політичне значення дитячого мовлення у справі сприяння Наркомпросам союзних республік у провадженні комуністичного виховання підростаючого покоління дедалі ширше і глибше засвоюється». Серед головних завдань, які більшовики поставили перед дитячим мовленням, було «Висвітлення чергових завдань партії і уряду, життя і побуту народів СРСР, класової боротьби пролетаріату, показ вождів і героїв революції та інтернаціональне виховання».

Для реалізації таких амбітних завдань зусиль не шкодували. Було вирішено розгорнути науково-дослідну роботу з дитячого мовлення, яка передбачала не пізніше 1 лютого 1932 р. утворити не менше 10 дослідних баз із радіомовлення на території кожної з республік, активно залучати закордонний досвід і навіть організувати там постійне отримання дитячих листів і їх систематичне вивчення як однієї із форм дослідження ефективності мовлення (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 88).

Органи партійно-радянської влади прагнули «вплести» дітей у політику, шукали її у сфері підліткової романтики, використовували юнацьке прагнення до ствердження через таємничість і секретність для власних цілей. Огульна політизація життя сама по собі вже була засобом впливу на дитячу свідомість, призводила до формування полярного світогляду, де є лише чорне або біле, нав'язувала цінності й інтереси, не властиві молодому віку. Певна частина молоді перебувала під впливом батьків, котрі критично ставилися до комуністичної пропаганди. Мали місце антирадянські прояви у школах, за якими, звичайно, пильно стежили органи безпеки. Перед сучасним дослідником повстає завдання відрізнити: де дійсно мали місце антирадянські виступи та риторика, а де мали місце звичайні злочинні прояви, «притягнуті за вуха» органами ДПУ в ранг політичних? Така проблема, враховуючи масштаби фальсифікацій діяльності «ворогів народу» в СРСР, практично завжди присутня в аналізі архівних джерел періоду сталінізму та вимагає особливої пильності та критичного підходу з боку дослідника.

Так, у таємній доповідній записці Наркомосвіти до ЦК КП(б)У «Про стан масово-політичної роботи серед школярів» від 5 квітня 1934 р. йшлося про значну кількість «протисупільних, антирадянських, націоналістичних проявів із боку дітей. Причому в деяких школах спостерігалися спроби створення нелегальних антирадянських організацій» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 10). Така організація, наприклад, діяла у м. Первомайську Миколаївської обл., де декілька школярів старших класів місцевої школи № 4 заважали розгортанню соцзмагання, писали на стінах антирадянські гасла тощо. В українській школі с. Юзефпіль (нині – Йосипівка Вільшанського району Кіровоградської обл.) було виявлено підпільну організацію «СДД» (Спілку дружніх дітей), члени якої мали навіть особисті членські квитки з емблемою. Вона становила зелений прапор, сонце, пташку і трикутник, які символізували надію, рівність, чистоту й організованість відповідно. Організатором «СДД» було оголошено піонера Загребельського, батько якого був лікарем (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 11).

Часто влада приплітала політику туди, де йшлося про звичайну злочинність. За інформацією ДПУ, в 1934 р. у харківських школах № 32, 36, 62 і 82 серед учнів діяла організація «УКПБ» («Українська комуністична партія блатних»), адепти якої крали гроші, цупили зі шкільних кабінетів фізики та хімії цінні прилади та дороге майно, тероризували учнів, котрі не поділяли «блатні» цінності. Двох «активних діячів» УКПБ міліція затримала за поножовщину. Схоже угруповання діяло також у низці шкіл Києва, однак називалося дещо по-іншому – «ШБШ» (російською – «Шайка блатных школьников»). (На початку ХХІ ст. в Україні, особливо серед підлітків, також представлена схожа субкультура під назвою «АУЄ» (початкові літери російською мовою «арестанский уклад един» – *А. М.*).

Однозначно антирадянський характер мав випадок, зафіксований у 60-й Харківській ФЗС («фабрично-заводській семирічці»), де учень 5-ї групи заявив під час «опрацювання тезів Молотова»: «Доки стане краще у другій п'ятирічці – ми усі подохнемо». У 25-й Харківській ФЗС учень Дементьєв (син комуніста) співав у школі (переклад із рос. – *А. М.*):

Коли Ленін помирав,
Сталіну наказував:
Щоб нам м'яса не давав,
Сала не показував.

У 41-й ФЗС (м. Харків) учень 5-ї групи Хазкін, на завдання вчительки української мови скласти будь-яке речення, вигукнув: «Сталін скоро здохне!» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 12).

Політичний підтекст мали такі акції, як стрільба з рогатки у портрет Сталіна, нищення зображень із «Найкращим другом всіх дітей», заяви учнів на кшталт «Скрипника зжили зо світу», розповіді відповідних анекдотів і т. п.

Загалом на наявність антирадянщини 1934 р. було проаналізовано 140 шкіл в Україні. Усі її прояви традиційно приписувалися діяльності класово-ворожих елементів, які проникли у школу і негативно впливали на учнівську молодь. Вчитель суспільствознавства Деражнянської школи (тепер – м. Деражня Хмельницької обл.) Сажай у відповідь на учнівське питання, чи будуть у колгоспників забирати хліб після виконання ними обов'язкової норми його здачі, сказав: «Хто його знає? Мабуть, буде так, як моя мати каже – Радянські закони на колесах, сьогодні одні, а завтра – інші» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 16).

Починаючи з 1930-х рр., школа в Україні дедалі більше віддалялася від світових освітніх тенденцій. Дітям послідовно та наполегливо вселяли думку про унікальність і неповторність історичного поступу Радянського Союзу, який, незважаючи на оточення зовнішніми ворогами й умови зростання протидії ворогів внутрішніх, буде щасливе життя для своїх громадян, особливо для дітей. На думку О. Сухомлинської, кульмінаційним за ідеологічним впливом на молоде покоління виявився 1935 р., адже відтоді тема «щасливого дитинства» не сходила зі шпальт газет і журналів, лунала з радіоприймачів, стала головною частиною «подячних ритуалів» на дитячих святах (Сухомлинська, 2014: 7). Думається, твердження цілком справедливе, оскільки саме із другої половини 1930-х рр. освітня система в СРСР була повністю уніфікована, школа стала однаковою за своїми навчальними планами та програмами на всій території Радянського Союзу.

Дитячий комуністичний рух, який у 1920-х рр. розвивався певною мірою автономно, із 1930-х рр. у формі піонерських і комсомольських організацій став невід'ємною частиною радянської школи та могутнім засобом політичного виховання школярів. До прикладу, головною причиною відкриття «Палацу піонерів» у Харкові визначався геть незадовільний стан «роботи серед дітей» і можливість проникнення у дитяче середовище «ворожого впливу». Отже, з метою активізації такої «роботи» та збільшення можливостей її зосередження в одному

місці й передбачалося відкрити такий осередок (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 25).

У цей період піднялася найбільша хвиля радянського ревізійонізму, для якої властива блискавична переробка підручників і посібників для школи, кон'юнктурний погляд на історію, (реабілітація особистості І. Грозного, піднесення Петра I), літературу, музику. Обов'язковою стає критика буржуазної культури та всього, що не є марксистсько-ленінським. Усе радянське, комуністичне, матеріалістичне оголошується прогресивним.

Висновки. У 20–30-х рр. ХХ ст. невід'ємною частиною шкільної освіти та виховання у Радянській Україні стала комуністична пропаганда й агітація. Головним завданням школи у міжвоєнний період було формування в особистості виключно позитивного ставлення до радянсько-більшовицької влади та нових життєвих реалій і негативне – до всієї «буржуазної культури» та «чужого» способу життя. На це були спрямовані зусилля вчителів, котрі, окрім виконання професійних функцій, стали головним знаряддям насадження панівної ідеології.

Результативність ідеологічного впливу на свідомість людини, особливо у молодому віці, залежить від багатьох чинників. Одним із головних є всеохоплюючий характер навіювання, коли все соціальне життя особистості перебуває під його впливом. У школах діти потрапляли в особливе середовище, у якому візуальні засоби впливу (наглядна агітація, стінгазети, транспаранти, агітаційні мистецькі твори тощо) поєднувалися з вербальними. Окрім того, ефективність агітації значно підвищується завдяки зверненню до групи, а не до окремого індивіда, оскільки тоді починає діяти чинник групового тиску, проти якого більшості людей протистояти дуже важко. Все це робило школу ідеальним середовищем для просування більшовицьких ідеологем і формування світоглядної бази особистості, відкритої для подальших маніпуляцій у дорослому житті.

References:

1. Bed V.V. (2004). *Yurydychna psykholohiia: Navchalnyi posibnyk* [Legal Psychology: The Textbook.]. Lviv : Novyi svit, 380. [in Ukrainian].
2. Bilodid I.K. (1957). *40 rokiv radianskoi osvity na Ukraini* [40 years of Soviet education in Ukraine]. Kyiv : Polityvdav Ukrainy, 198. [in Ukrainian].
3. Heller M. & Nekrych A. (1982). *Utopiya u vlady. Ystoriya Sovetskoho Soiuzu s 1917 hoda do nashykh dnei* [Utopia is in power. History of the Soviet Union from 1917 to the present day]. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 380.
4. Hrynko H.F. (1920). *Ocherednye zadachy sovetskoho pravytelstva v oblasti prosveshcheniya* [The next tasks of the Soviet government in the field of education]. Kharkov : B. v., 41. [in Russian].
5. Hrytsenko M.S. (1966). *Narysy z istorii shkoly v Ukrainiskii RSR* [Essays on the history of the school in the Ukrainian SSR]. Kyiv : Radianska shkola, 259. [in Ukrainian].
6. Hutianskyi S.K. (1960). *Zdiisnennia leninskykh pryntsyypiv narodnoi osvity na Ukraini* [Implementation of Lenin's principles of public education in Ukraine.]. Kyiv : Radianska shkola, 138. [in Ukrainian].
7. Yefremov S. (1993). *Za rik 1912-y. Pid obukhom. Bilshovyky v Kyievi* [For the year 1912. Under the butt. The Bolsheviks in Kiev]. Kyiv : Orii, 136. [in Ukrainian].
8. Klitsakov I.O. (1997). *Pedahohichni kadry Ukrainy (1917–1937 rr.)* [Pedagogical personnel of Ukraine (1917–1937)]. Donetsk : Yuho-Vostok, 309. [in Ukrainian].
9. Kuzmenko M.M. (2004). *Naukovo-pedahohichna intelihentsiia v USRR 20-kh – 30-kh rokiv: sotsialno-profesiyni status ta osvitho-kulturnyi riven* [Scientific and pedagogical intelligentsia in the USSR 20's – 30's: socio-professional status and educational and cultural level]. Donetsk : NORD-PRESS, 455. [in Ukrainian].
10. Lypynskyi V.V. (2001). *Stanovlennia i rozvytok novoi systemy osvity v USRR u 20-ti roky* [Formation and development of a new education system in the USSR in the 1920s]: avtoref.

- dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ist. nauk : spets. 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Kharkiv, 39. [in Ukrainian].
11. Lypynskiy V.V. (2009). Vplyv svitovykh protsesiv rozvytku osvity na kontseptsiiu ta model osvity v USRR u 20-i roky [The influence of global educational development processes on the concept and model of education in the USSR in the 1920s]. URL: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/12/articles/sec3/s3a6.html
 12. Moskalenko V.V. (2007). *Psykhohohiia sotsialnoho vplyvu* [Psychology of social influence]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 448. [in Ukrainian].
 13. Riappo Ya.P. (1927). *Narodna osvita na Ukraini za desiat rokov revoliutsii* [Public education in Ukraine during the ten years of the revolution]. Kharkiv : DVU, 180. [in Ukrainian].
 14. Skrypnyk M. (1932). Rekonstruktsiia krainy i perebudova shkoly [Reconstruction of the country and reconstruction of the school]. *Dopovid ta kintseve slovo na IV Vseukrainskomu zizdi «Robos»*. Kharkiv : Radianska shkola, 89. [in Ukrainian].
 15. Smyrnov V. (2012). Bilia vytokiv post revoliutsiinoi pedahohiky (Anatolii Lunacharskyi vs Hryhorii Hrynko) [At the origins of the post-revolutionary pedagogy (Anatoly Lunacharsky vs Gregory Grinko)]. *Psykhohoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyntsiy*. Uman : FOP Zhovtyi O.O., (42), 298–305. [in Ukrainian].
 16. Stavytskyi V.A. (1970). *Pidhotovka vchytelia pochatkovoï shkoly v Ukrainiskii RSR (1917–1941 rr.)* [Training of primary school teachers in the Ukrainian SSR (1917–1941)]. Uman : Osvita, 97. [in Ukrainian].
 17. Sukhomlynska O. (2014). Radianska pedahohika yak ideolohiia: sprobha istorychnoi rekonstruktsii [Soviet pedagogy as an ideology: an attempt at historical reconstruction]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*. Uman, (1), 4–24. [in Ukrainian].
 18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].
 19. Sheinov V.P. (2005). *Psykhohohycheskoe vlyianye* [Psychological influence]. Moskva : Nauka, 659. [in Russian].
 20. Shteivarh N. (1933). *Sbornyk ofytsyalnykh postanovleniy y rasporyazheniy po voprosam khudozhestvennoho vospytanyia detei* [Collection of official resolutions and orders on the issues of artistic education of children]. Lenynhrad : Sovetskyi pechatnyk, 56. [in Russian].
 21. René Fülöp-Miller (1927). *The Mind and Face of Bolshevism*. New York, 234.